

Р. П. Циток,
аспірант кафедри менеджменту,
Інститут економіки та менеджменту Університету "Україна"

DOI: 10.32702/2306-6806.2018.12.74

ЗАОЩАДЖЕННЯ ДОМОГОСПОДАРСТВ ЯК НЕЗАЛУЧЕНИЙ ІНВЕСТИЦІЙНИЙ РЕСУРС

R. Tsytok,
graduate student of the Department of Management, Institute of Economics and Management University "Ukraine"

HOUSEHOLD SAVINGS AS AN UNCOMMITTED INVESTMENT RESOURCE

Проаналізовано демографічну ситуацію, динаміку кількості домогосподарств, відзначено факт стрімкої депопуляції, найвищими темпами по великих містах. Керуючись даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України, з'ясовано структуру доходів та витрат домогосподарств, розраховано середню схильність до споживання та середню схильність до заощадження, проведено порівняння схильності до заощадження з показниками інших країн. Аналіз структури сукупних ресурсів та витрат домогосподарств залежно від розміру середньодушових загальних доходів у місяць показує, що найзаможніша група домогосподарств генерує більше половини нагромадження фінансового ресурсу, а домогосподарства із загальним доходом нижче половини середнього доходу мають мінімальне нагромадження фінансового ресурсу.

Розглянуто основні форми заощаджень домогосподарств, показано динаміку депозитних вкладів фізичних осіб у національній та іноземній валютах, частка яких є практично паритетною. Розглянуто обсяги коштів населення залучених на будівництво житла, відзначено, що на наступний після кризового рік населення активно акумулює та вкладає кошти в будівництво житла, намагаючись зберегти заощадження від девальвації гривні. Розглянуто сальдо купівлі-продажу валюти населенням, відзначено, що три останні після кризові роки сальдо купівлі-продажу від'ємне, домогосподарства активно використовують у тому числі і неорганізовані валютні заощадження для придбання гривні та фінансування своїх поточних споживчих потреб.

При збереженні та примноженні заощаджень домогосподарства вступають у фінансові відносини з різними суб'єктами економіки та взаємодіють з податковою системою держави, ринком товарів та послуг, фінансовим ринком. У межах взаємодії домогосподарства з фінансовим ринком при намаганні зберегти та примножити заощадження розглянуто основні критерії та мотиви інвестування, доступні на ринку для цього активи та причини, з яких вони не використовуються. Відзначено низьку фінансову грамотність населення, обмежене коло ліквідних фінансових інструментів, складність їх купівлі, незахищеність інвестицій від девальвації гривні.

Розглянуто інструмент залучення коштів державою — облігації внутрішньої державної позики (ОВДП) України та можливості зробити його більш доступним та привабливим для домогосподарств шляхом переходу на продаж у документарній формі, зменшенням номіналу.

We analyzed the demographic situation and the dynamics of households and underlined the fact of fast depopulation rate, with the highest rates in big cities. Considering the selected data of household conditions, we determined the structure of household incomes and expenditures, calculated the average propensity to consume and the average propensity to save and compared the average propensity to save data with the data of other countries. The analysis of the structure of aggregate household resources and expenditures, depending on the size of total average monthly incomes, shows that the richest group of households saves more than half of financial resources, and the households with lower-middle incomes saves the minimum finances.

We reviewed the main saving methods used by households and described the dynamic of individual bank deposits in national and foreign currencies, the parts of which are almost equal. The amount of the funds invested by people in the construction of residential property was estimated, and it was underlined that the year following the crisis the population invested heavily in the construction of residential property, trying to mitigate the effect of devaluation of the hryvnia. We estimated the net balance of currency purchase. It is highlighted that during the last three years after the crisis the net balance of currency purchase has been negative, households have been vastly using uncontrolled forex savings to purchase hryvnia and fund their current consumption needs.

When it comes to saving and accumulation of funds, households establish financial relations with different economic entities and interact with the tax system, the market of goods and services and the financial market. Considering the interaction of households with the financial market and the intention to save and increase funds, we reviewed the main criterion and reasons for investments as well as the assets available on the market and the reasons of their non-use. We emphasized the low financial literacy of population, the limited list of liquid financial instruments, the difficulties related to their purchase, the impact of devaluation of the hryvnia on investments.

The review considers the capital instrument used by the state, domestic government bonds of Ukraine (DGB), and the possibilities to make it more available and attractive for households by using certificated securities and decreasing their nominal value.

Ключові слова: домогосподарства, інвестиції, фінанси домогосподарств, фінансові ресурси домогосподарств, сукупні витрати, організовані заощадження, неорганізовані заощадження.

Key words: household, investments, finances of households, financial resources of households, expenditures, organized savings, unorganized savings.

АКТУАЛЬНІСТЬ

В умовах кризи ресурсного забезпечення економічного розвитку країни потрібно приділити особливу увагу одному з основних джерел фінансових ресурсів для економіки країни — домогосподарствам. Важливою складовою функціонування домогосподарств є формування ними заощаджень, що можуть бути залучені як інвестиції на внутрішньому ринку та стати заміною за позиченням коштів державою на зовнішніх ринках.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Питанням формування заощаджень домогосподарств останні роки присвячені роботи Аврамової Е.М., Ватаманюка О.З., Дорофєєвої Н., Кізіма Т.О., Манохіної Н.В., Панчишина С., Радаєва В.В., Рамського А.Ю., Савлука М.І., та інших. Попри велику кількість публікацій з питань формування заощаджень населенням, взаємозв'язку заощаджень та інвестицій, не існує остаточної всіма прийнятої методики оцінки обсягу заощаджень, що є на руках у населення та інвестиційного ресурсу, що можуть генерувати домогосподарства. При

з'ясуванні кількісних оцінок цих величин постають питання дослідження впливу економічної кризи останніх років на структуру та обсяги доходів і витрат домогосподарств та процесу формування заощаджень, шляхів трансформування їх в інвестиції, існуючих для цього інструментів на фінансовому ринку та незадіяних в інвестиційних процесах обсягів заощаджень.

МЕТОЮ СТАТТІ

Метою статті є дослідження процесу формування організованих та неорганізованих заощаджень домогосподарств, шляхів трансформування їх в інвестиції, існуючих для залучення цих інвестицій інструментів на фінансовому ринку.

РЕЗУЛЬТАТИ

Домогосподарство як сукупність осіб, що спільно проживають в одному житловому приміщенні, ведуть спільне господарство та повністю чи частково об'єднують та витрачають кошти, виступає одним з основних суб'єктів економіки. Домогосподарство можна визначити як економічну одиницю, що складається з однієї

Таблиця 1. Структура сукупних ресурсів домогосподарств у відсотках у 2012—2016 рр.*

Показник \ рік	2012	2013	2014	2015	2016
Сукупні ресурси на місяць, гривень	4144,5	4470,5	4563,3	5231,7	6238,8
Грошові доходи	91,0	90,8	91,2	89,4	86,0
- оплата праці	50,8	50,6	48,8	47,2	46,7
- доходи від підприємницької діяльності та самозанятості	4,1	4,1	5,2	5,5	5,2
- доходи від продажу сільськогосподарської продукції	2,8	2,8	3,2	3,4	2,9
- пенсії, стипендії, соц. допомога надані готівкою	27,1	27,1	27,0	25,2	23,1
- грошова допомога від родичів, інших осіб та інші грошові доходи	6,2	6,2	7,0	8,1	8,1
Вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель	3,8	3,9	4,6	5,1	4,8
Пільги та субсидії безготівкові на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії, палива	0,6	0,4	0,4	1,3	4,7
Пільги безготівкові на оплату товарів та послуг з охорони здоров'я, туристичних послуг, путівок на бази відпочинку, на податку послуг транспорту та зв'язку	0,5	0,5	0,4	0,4	0,4
Інші надходження	4,1	4,4	3,4	3,8	4,1

Примітка: *без урахування у 2014—2016 роках тимчасово окупованих територій автономної республіки Крим та м. Севастополя.
Джерело: узагальнено автором на основі [1].

Таблиця 2. Структура сукупних витрат домогосподарств у відсотках у 2012–2016 роках за даними

Показник \ рік	2012	2013	2014	2015	2016
Сукупні витрати на місяць, гривень	3592,1	3820,3	4048,9	4952,0	5720,4
Споживчі сукупні витрати	90,8	90,2	91,6	92,9	93,2
Продукти харчування та безалкогольні напої	50,1	50,1	51,9	53,1	49,8
Алкогольні напої та тютюнові вироби	3,5	3,5	3,4	3,3	2,9
Непродовольчі товари та послуги	37,2	36,6	36,3	36,5	40,5
В тому числі:					
одяг та взуття	6,1	5,9	6,0	5,7	5,6
житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	9,9	9,5	9,4	11,7	16,0
предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла	2,3	2,3	2,3	2,0	1,7
охорона здоров'я	3,4	3,4	3,6	3,7	4,2
Транспорт	4,3	4,3	4,3	3,7	3,6
зв'язок	2,8	2,8	2,8	2,4	2,3
відпочинок і культура	2,0	2,1	1,8	1,5	1,4
Освіта	1,3	1,2	1,1	1,1	1,0
ресторани та готелі	2,5	2,5	2,3	2,0	2,2
різні товари та послуги	2,6	2,6	2,7	2,7	2,5
Неспоживчі сукупні витрати	9,2	9,8	8,4	7,1	6,8

Примітка: без урахування у 2014–2016 роках тимчасово окупованих територій автономної республіки Крим та м. Севастополя. Джерело: за даними Державної служби статистики України [1].

чи декількох осіб, постачає економіку ресурсами та використовує отримані кошти для задоволення своїх матеріальних та інших потреб. Сукупність домогосподарств є важливою частиною національної економічної системи та постачальником економічних ресурсів. Поняття домогосподарство та сім'я не є тотожними. Поняття сім'я більш вузьке за своїм складом, адже включає в себе людей пов'язаних родинними зв'язками. Домогосподарство може складатися з однієї людини чи кількох сімей.

При збереженні та примноженні заощаджень домогосподарства вступають у фінансові відносини з різними суб'єктами економіки та взаємодіють: а) з фінансовим ринком, інвестуючи частину своїх заощаджень та надаючи свій фінансовий ресурс до системи; б) з податковою системою держави як платники податків; в) з ринком товарів та послуг при намаганні зберегти заощадження шляхом купівлі нерухомості чи коштовностей. Проте і в цьому випадку потік коштів проходить через одну з двох складових фінансового ринку: через грошовий ринок при сплаті коштів, чи через ринок цінних паперів при купівлі нерухомості через механізм фінансування будівництва шляхом випуску цільових облігацій забудовником. Отже, можливість домогосподарств заощаджувати — це передумова залучення фінансового ресурсу через фінансовий ринок в економіку країни.

Статистика домогосподарств України та основні тенденції. Демографічна ситуація та динаміка кількості домогосподарств — перший важливий фактор, що впливає на величину інвестиційного ресурсу, що можуть накопичити домогосподарства. За даними Державної служби статистики [1] у 2006 році кількість домогосподарств складала 17417 тис., у міських поселеннях проживало 69% домогосподарств, з яких у великих містах з населенням понад 100 тис осіб — 43%, у малих — 26%, у сільській місцевості — 31%. Середній розмір домогосподарства в Україні станом на 2006 рік становив 2.6 особи, сільські домогосподарства більш чисельні — 2.74 особи. Це значно більший показник ніж в середньому по ЄС за даними [2], який становить 2.3 особи. З європейських країн за цим показником нас випереджають лише Словачія, Польща (2.8 особи) та Румунія, Ірландія та Кіпр (2.7 особи в складі домогосподарства в середньому). За 10 років станом на 2016 рік середній розмір домогосподарства України суттєво не змінився та ста-

новить 2.58 особи, що пояснюється зменшенням населення, а от кількість домогосподарств суттєво зменшилась до 14985 тис., частка проживаючих у великих містах — 39.3%, у малих — 28%, у сільській місцевості — 32.7%. У 2006 році Державна служба статистики оцінювала чисельність населення України у 46.7 млн осіб, у 2013 р. — у 45.4 млн осіб, у 2016 р. — у 42.4 млн осіб без врахування тимчасово окупованої території автономної Республіки Крим та міста Севастополя (2.2 млн осіб). Таким чином втрати населення за 10 років склали 2.1 млн осіб (4.5%) а з врахуванням Криму та Севастополя — 4.3 млн осіб (9%). За десятирічний період втрати домогосподарств по малих містах склали 333 тис. (7%), по сільській місцевості, де частка пенсіонерів загалом вища по країні, — 499 тис. (9%), по великих містах — 1600 тис. (21%). Природне зменшення населення (перевищення кількості померлих над кількістю живонароджених) за цей період склали 996 тис. Отже, решта втрат — це результат еміграційних процесів. Іде катастрофічний відтік економічно активного населення з великих міст, що зменшує можливі обсяги накопичень домогосподарств України.

Оцінити найважливіші показники, що характеризують заможність домогосподарств — сукупні ресурси, витрати і приріст розміру заощаджень домогосподарств можна керуючись даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України, які проводяться державною службою статистики України. Сукупні ресурси — це ресурси домогосподарства, що отримані у обстежуваному періоді, які включають у себе наявні доходи, пільги, субсидії та трансферти держави (пенсії, стипендії), використані заощадження та баланс позик та боргів узятих та повернутих домогосподарству. Сукупні витрати — платежі домогосподарства з метою забезпечення його життєдіяльності, що включають у себе витрати на продовольчі і непродовольчі товари, оплату послуг, інвестиційні витрати та інше.

У динаміці структури сукупних ресурсів домогосподарств останніх років виділимо наступні тенденції: а) падіння частки грошових доходів. Якщо в 2014 р. вони становили 91.2%, то в 2016 р. впали до 86%; б) зменшення частки пенсій, стипендій та соціальної допомоги з 27.1% в 2013 р. до 23.1% в 2016 р.; в) збільшення безготівкових пільг та субсидій з 0.4% у 2013 р. до 4.7% у 2016 р.

Загалом ці три тенденції пояснюються перерозподілом коштів, що виділялися державою з прямих вип-

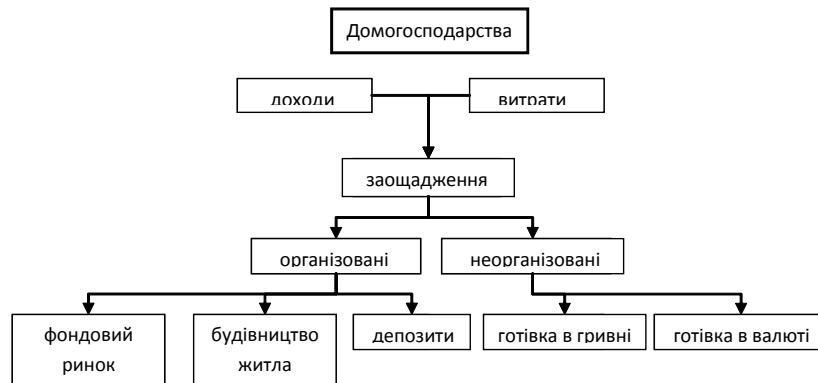

Рис. 1. Схема формування основних потоків коштів домогосподарства, що можуть бути залучені для інвестиційних цілей

Джерело: розроблено автором.

лат через стипендії, соц. допомогу та пенсії на безготівкове начислення субсидій та пільг, що є наслідком значного підвищення цін на комунальні послуги. Проте таке зростання частки пільг у майже 8 разів характеризує неефективність існуючої системи соціального захисту, зменшення доходів найбільш незахищених верств населення, а зростання часток доходу від особистих підприємчих домогосподарств та грошової допомоги від родичів вказує за рахунок чого виживають найнезахищеніші верстви населення.

Військовий конфлікт на сході країни, різке зниження курсу валюти та високий рівень інфляції, політична та економічна нестабільність в країні призвели до суттєвого зниження реальних доходів населення України. Як наслідок, майже всі свої доходи населення витрачає на споживання. За останні 4 кризові роки частка споживчих сукупних витрат зросла на 3 відсотки, на таку ж величину зменшилися неспоживчі сукупні витрати, що зменшило можливості домогосподарств до організованих заощаджень.

Спробуємо оцінити, який ресурс домогосподарства можуть акумулювати та направляти в якості інвестицій протягом року та яким ресурсом домогосподарства вже володіють. Виділяють дві основні форми заощаджень: а) організовані заощадження, до яких відносять кошти населення розміщені на рахунках в комерційних банках, вкладені в акції, облігації та інші фінансові інструменти; б) неорганізовані заощадження у вигляді готівки на руках у населення. Схематично це показано на рисунку 1.

Заощадження домогосподарства переходить у категорію інвестиційного ресурсу водночас, як домогосподарство приймає рішення вкласти тимчасово вільні кошти в один з активів, що доступні на ринку.

Основними критеріями для вибору конкретного активу є: а) доступність активу для інвестування, б) прибутковість, в) рівень ризику, г) строковість.

Переважно вибір здійснюється в залежності від схильності до ризику, доступності та бажаної прибутковості.

Основним інструментом збереження заощаджень у неорганізованій формі в Україні виступає придбання валюти, а інструментами примноження коштів в організованій формі заощаджень — розміщення коштів населення на депозиті у банках.

Методологія обрахунку грошових доходів домогосподарств у Державній служби статистики України та країн, що входять до Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), включає врахування пенсійних виплат. Таким чином, чисті заощадження домогосподарств визначаються за [3] як дохід мінус витрати домогосподарств плюс зміна капіталу у пенсійних фондах (пенсійні виплати при солідарній системі) (табл. 3). Державна служба статистики України не визначає показник сукупних заощаджень домогосподарств, а надає тільки данні щодо їх річного приросту на основі проведення вибіркового обстеження.

За три кризові роки 2012—2014 роках катастрофічно скорочувалися чисті заощадження. В 2011 році домогосподарства змогли заощадити 82,5 млрд гривень, в 2012 — 12,3 млрд, у 2013 році витрати перевищили доходи на катастрофічні 48 млрд гривень, а у 2014 році — на 12,5 млрд гривень.

Відповідно до даних ОЕСР [3] частка заощаджень у доходах домогосподарств по країнах ЄС станом на 2014 рік склала 4.14%, та стабільно знижувалася з 2009 року, коли досягла величини 6.9%. Частка заощаджень у доходах домогосподарств по США за 2015 рік склала 6%. Найвища частка заощаджень у доходах домогосподарств Німеччини (9.38%), Норвегії (10.44%), Швеції (16.2%), Швейцарії (19%). Висока сукупна норма заощаджень зазвичай характерна для країн демонструючих швидке економічне зростання та високий рівень реальних доходів.

Таблиця 3. Динаміка чистих заощаджень населення України в 2005—2017 роках, млрд грн

Рік	Чисті заощадження	Приріст	Темп приросту, %
2016	169,923	63,889	160,2
2015	106,034	118,537	-848,0
2014	-12,503	35,79	25,8
2013	-48,293	-60,617	-391,8
2012	12,324	-70,273	14,9
2011	82,597	0,286	100,3
2010	82,311	37,769	184,7
2009	44,542	-65,017	40,6
2008	109,559	5,413	105,1
2007	104,146	35,431	151,5
2006	68,715	5,898	109,3
2005	62,817	-0,415	99,3

Джерело: сформовано автором на основі даних "Статистичного щорічника України 2007 та 2016 років".

Таблиця 4. Структура сукупних ресурсів та витрат домогосподарств залежно від розміру середньодушових загальних доходів у місяць у гривні

Діапазон доходів	Кількість домогосподарств, тисяч	Розмір, осіб	Сукупні ресурси, грн	Сукупні витрати, грн	Різниця, грн	Витрати на купівлю акцій, нерухомості вкладів до банків та ін., грн	Частка від сукупних витрат, %	Ресурс, млн. грн
<480	0,8	1,68	1548,25	1739,72	-191,47	0,00	0,00	0
481 840	37,2	2,26	1830,07	1956,35	-126,28	3,44	0,10	0,29
841 1200	226,3	2,26	2470,65	2954,12	-483,47	1,59	0,05	0,81
1201 1560	655,9	2,37	3577,34	3785,06	-207,72	108,72	2,87	169
1561 1920	1641,3	2,22	3934,14	4017,02	-82,88	25,17	0,62	92
1921 2280	2277,8	2,22	4730,71	4617,46	113,25	37,27	0,80	188
2281 2640	2393,6	2,17	5425,91	5232,39	193,52	61,95	1,18	322
2641 3000	2016,8	2,14	6267,06	5803,82	463,24	83,00	1,43	358
3001 3360	1529	2,05	6647,96	6055	592,96	181,77	3,00	570
3361 3720	1227,3	2,03	7327,75	6497,16	830,59	155,81	2,39	388
>3720	3027,4	1,89	9512,57	7993,35	1519,22	379,16	4,74	2170

Джерело: сформовано автором на основі даних Державної служби статистики України[4].

У Україні частка заощаджень у доходах населення у некризові роки 2006—2007 роках, 2010—2014 роках була досить значною — від 6 до 12 відсотків. У роки пов'язані з економічними кризами в країні 2008—2009 роках, 2014—2015 роках частка заощаджень значно скорочувалась за рахунок девальвації гривні та значного росту цін на товари першої необхідності. При цьому грошовий дохід домогосподарств номіновий у гривні не скорочувався, а продовжував рости і в кризові періоди.

Розрахунок на інтервалі 2005—2016 років середньої схильності до споживання — 0,93, та середньої схильності до заощадження — 0,07 показує, що ці показники близькі до показників країн ЄС 2009 року.

Відповідно до звіту "Витрати і ресурси домогосподарств України у 2016 році" [4] по середньодушовим загальним доходам у місяць домогосподарства розбиваються на 11 груп (табл. 4).

Всі неспоживчі сукупні витрати відповідно до [4] розподіляються у цьому році в таких пропорціях на: а) допомогу родичам та іншим особам(48%); б) купівлю акцій, нерухомості, будівництво, капремонт, вклади до банків(36%); в) інші неспоживчі витрати(16%).

Нас буде цікавити ресурс, що йде на купівлю акцій(фондовий ринок), нерухомості та вкладів до банків(грошовий ринок), який умовно можна назвати інвестиційні неспоживчі витрати.

Як видно з таблиці 4, домогосподарства з рівнем середньодушового доходу нижче 1200 гривень у 2016 році взагалі не мали можливості на неспоживчі витрати. Неспоживчі витрати більше 1% на вклади до банків та нерухомість могли собі дозволити лише домогосподарства з середньодушовим доходом вище 2280 гривень. Загальна тенденція — зі зростанням середньодушового доходу частка неспоживчих сукупних витрат збільшується і для найбільш заможної групи домогосподарств з середньодушовим доходом вище 3720 гривень сягає 4,74% витрат на вклади до банків, купівлю акцій та нерухомості. Загалом найзаможніша група домогосподарств генерує 2,17 млрд інвестиційних неспоживчих витрат, що складає 51% від 4,26 млрд, які дають всі групи домогосподарств.

По сегменту домогосподарств з середньодушовим доходом до 1920 гривень від'ємне сальдо "ресурси мінус витрати" становить -883 млн гривень. Для найбільш заможної групи домогосподарств з середньодушовим доходом вище 3720 гривень сальдо "ресурси мінус витрати" складає 8,69 млрд гривень(53%), а загалом по домогосподарствах з середньодушовим загальним доходом більше 1920 гривень — 16,19 млрд гривень.

Трансформація ресурсів домогосподарств. Інвестиційний ресурс домогосподарства розпадається на інвестиційні неспоживчі витрати(купівлю акцій, нерухомості, будівництво, капремонт, вклади до банків) та у неспожитий у поточному періоді ресурс у вигляді валютних

заощаджень та національної валюти на руках у населення. Оцінити сукупний обсяг неорганізованих заощаджень населення надзвичайно важко через відсутність достовірних статистичних даних щодо різних напрямів вкладення населенням коштів, проте можна оцінити частку та динаміку приросту неорганізованих заощаджень порівнюючи офіційну статистику за результатами вибіркового обстеження домогосподарств та інших установ.

Депозити у банках. Дані Національного банку України [5] демонструють, що останніми роками обсяги депозитів розміщених фізичними особами зростають.

Згідно з даними Національного банку України [5] вклади населення у банках в гривні та іноземній валюті станом на 1 грудня 2017 року становили 448,8 млрд гривень. З яких 217,7 млрд (49%) у гривневих вкладах та 231,1 млрд (51%) валютні депозити в гривневому еквіваленті. З наведених цифр видно, що розподіл вкладів у національній валюті та в іноземній практично паритетний. Після економічної кризи 2014 року населення почало віддавати більше переваги депозитам в іноземній валюті перед депозитами в гривні.

Будівництво житла. Дані державної служби статистики України [1] демонструють, що останніми роками обсяги коштів населення залучених на будівництво житла стабільно зростають. Після спаду кризових років(2009, 2014) на наступний рік населення активно акумулює кошти та вкладає їх в будівництво житла намагаючись зберегти заощадження від девальвації гривні(2010, 2015).

Валютний ринок. З лютого 2015 року 41 місяць поспіль обсяг купленої у населення валюти перевищує обсяг проданої. Домогосподарства активно використовують неорганізовані валютні заощадження для фінансування своїх потреб.

Фондовий ринок. Інвестиції на фондовому ринку не користуються популярністю через цілу низку причин, серед як виділимо:

А. Низька фінансова грамотність населення. За результатами дослідження американського фонду USAID [6] такими фінансовими інструментами як акції, облігації та інвестування в недержавні пенсійні чи інвестиційні фонди України користується менше 2 відсотків респондентів, а 23 відсотки респондентів взагалі не зацікавленні в отриманні будь-якої інформації щодо жодної фінансової послуги. Лише 10 відсотків респондентів кладуть гроші на депозити в банк, 27 відсотків домогосподарств взагалі не роблять жодних заощаджень головною причиною через низький рівень доходу. Загалом жоден з респондентів не зміг дати правильні відповіді на всі питання щодо фінансової математики, а 13 відсотків впоралися не більше ніж з одним запитанням. Згідно з дослідженням значна частка населення — 38 відсотків — мають незадовільний рівень фінансових

Таблиця 5. Основні напрямки формування заощаджень домогосподарствами у 2010–2017 роках

Рік	Сальдо продажу валюти в млрд доларів	Сальдо продажу валюти в млрд гривень	Вклади населення в банках в млрд гривень	Приріст в млрд гривень	Вклади населення в банках в валюті в млрд гривень	Приріст в млрд гривень	Кошти населення на будівництво житла в млрд гривень
2017	-2,138	-56,406	217,741	22,832	231,101	2,022	32,288
2016	-2,479	-63,120	194,909	7,307	229,079	14,544	29,118
2015	-1,547	-34,755	187,602	-13,257	214,535	-2,740	30,283
2014	2,410	25,690	200,859	-56,970	217,275	33,153	21,365
2013	2,879	23,018	257,829	71,057	184,122	1,630	21,770
2012	10,187	81,420	186,772	26,242	182,492	32,631	21,975
2011	13,444	107,123	160,530	17,606	149,861	17,692	15,102
2010	9,731	77,259	142,924		132,169		16,176

Джерело: сформовано автором на основі даних Національного банку України[5] та Державної служби статистики України.

знань та навичок. Добрі знання виявлені у 22 відсотків опитаних.

Б. Складність відкриття рахунку та купівлі

Для оформлення купівлі чи продажу потрібно звернутися до професійного учасника фондового ринку, який має ліцензію на торгівлю цінними паперами. Пройти ідентифікацію клієнта, відкрити рахунок у цінних паперах в обраній вам депозитарній установі, підписати договір з торговцем цінними паперами, надавати брокеру заявку на продаж чи купівлю цінних паперів та сплатити три види комісії— за послуги продавця, за ведення рахунку, за зберігання цінних паперів. Все це суттєво ускладнює і здорожчує інвестування в цінні папери рядового домогосподарства.

В. Обмежене коло фінансових інструментів, що обертаються на біржі. У більшості випадків перелік доступних ліквідних активів обмежується акціями декількох блакитних фішок, державними та корпоративними облігаціями.

Г. Незахищеність інвестицій від девальвації гривні.

У 2011 році до Закону України про цінні папери та фондовий ринок [7] було внесено зміни [8], згідно з якими облігації внутрішніх державних позик можуть бути номіновані у іноземній валюті. Це стало одним з основних кроків для того щоб держоблігації стали найпривабливішим активом на фондовому ринку завдяки можливості захисту від девальвації гривні.

Загалом за даними [9] в Україні функціонує 9 фондів бірж. Відповідно до річного звіту національної комісії з цінних паперів та фондового ринку [10] з дев'яти функціонуючих бірж лише на дві — ПФТС та Перспектива — припадають помітні обсяги торгівлі, вони контролюють більш ніж 95 відсотків вартості біржових контрактів. Найбільший обсяг торгів за фінансовими інструментами припадає на державні облігації України — 250,13 млрд гривень (87,4% від загального обсягу біржових контрактів). На облігації підприємств припадає 13.5 млрд гривень (4.7%), на депозитні сертифікати НБУ — 8.7 млрд гривень (3%), на акції — 5.8 млрд гривень (2%), на деривативи — 5.2 млрд гривень (1.8%). Питома вага вторинного ринку в сукупному обсязі біржових торгів становила 97,6% від загального обсягу торгів на первинному та вторинному ринках. За видами ринків найбільша частка у структурі біржових торгів припала на спотовий ринок — 85.6%.

Найбільший обсяг контрактів по акціях припадає на Українську біржу, за статистикою якої зареєстровано близько 10 тисяч рахунків, активними з яких є лише 4%. Для порівняння на московській біржі лише за підсумками 2016 року було відкрито 195 тисяч індивідуальних інвестиційних рахунків. Тобто фондовий ринок в Україні залишається місцем для інвестицій лише дуже вузького кола інвесторів.

Це підтверджується і даними по інвестиціях в пайові інвестиційні фонди (ПІФ) чи корпоративні інвестиційні фонди (КІФ) в рамках інституту спільного інвес-

тування (ІСІ), де управління інвестиційним ресурсом на себе бере компанія з управління активами (КУА). Станом на кінець червня 2017 року кількість фіз. осіб резидентів інвесторів ІСІ складала 260043 особи по всіх типах фондів, з яких 250029 осіб — інвестори інтервальних фондів. Сукупна вартість цінних паперів у портфелях ІСІ складала близько 47 млрд гривень. Порівняно з груднем 2016 р. сукупна вартість цінних паперів у портфелях ІСІ зменшилася на 3 млрд і ця тенденція зменшення вартості є сталою останні 7 років.

Найпопулярніший інструмент на українському фондовому ринку — державні облігації України відзначаються ключовими перевагами — надійністю та дохідністю:

1. Гарантована сума повернення вкладу у разі банкрутства банку фондом гарантування вкладів фізичних осіб — 200 тис гривень [11], середньозважена дохідність короткострокових гривневих ОВДЗ 16.1%. Виплати по державним облігаціям мають 100% державну гарантію на всю суму.

2. З 1 січня 2017 року доходи по облігаціям внутрішнього державного займу (ОВДЗ) не обкладаються податком на доходи фіз. осіб, тоді як з доходу з депозиту владник має сплатити податок у розмірі 18% та 1.5% воєнного збору.

3. ОВДЗ можуть страхувати заощадження від девальвації, завдяки можливості бути номінованими у валюті.

ОВДЗ — ефективний механізм залучення додаткових грошових коштів для фінансування дефіциту держбюджету та поповнення цільових фондів для фінансування державних програм. Вперше держава вийшла на ринок за позикою в 1995 році, облігації були строковістю 36 місяців з процентною ставкою прибутковості 140%. Емісія була здійснена в бездокументарній формі шляхом запису на рахунках інвесторів. Саме форма випуску та необхідність проходження складних процедур домогосподарством при купівлі ОВДЗ стримує населення від широкого використання цього інструменту та не дозволяє державі залучати великий обсяг ресурсу, що є у заощадженнях домогосподарств, який може замінити позики на зовнішніх ринках у валюті. Прикладів, коли ефективно залучення коштів державою на внутрішньому ринку давало поштовх для розвитку економіки, є чимало, зокрема перший випуск державних цінних паперів радянською владою у 1922 році став першим кроком до скорочення дефіциту грошових коштів в умовах закритих зовнішніх ринків та стартом до нової економічної політики.

На сьогодні є потреба у декількох основних кроках держави для спрощення доступу домогосподарств до інструменту ОВДЗ:

1. Перейти до продажу ОВДЗ у документарній формі, та суттєво зменшити комісію посередників.

2. Зменшити номінал ОВДЗ, зокрема валютного, з 1000 до 100 доларів. Що дозволить доступ до цього

інструменту більш широким верствам населення. Адже не у кожній українській сім'ї зараз є можливість одно-ментно інвестувати 1000 доларів.

3. Дозволити банкам придбання ОВДЗ за кошти клієнтів з можливістю фізособі розміщувати своє замовлення на первинному аукціоні, де зараз працює у якості первинних дилерів 16 великих банків.

Станом на 2017 рік Національний банк вперше почав публікувати обсяги інвестицій фізосіб у ОВДЗ, обсяг вкладень за рік з 2017 по 2018 рр. виріс у 13 разів, з 104 млн до 1.4 млрд.

З огляду на малу величину порівняно з іншими потоками коштів домогосподарств, що можуть бути інвестиційним ресурсом, показники інвестицій домогосподарств на фондовому ринку не включаються до підсумкової таблиці.

ВИСНОВКИ

— Кількість домогосподарств та населення України зменшується. Втрати населення за 10 років склали 2.1 млн осіб (4.5%) а з врахуванням Криму та Севастополя — 4.3 млн осіб (9%). Природне зменшення населення за цей період склало 996 тис. Отже, решта втрат — це результат еміграційних процесів та війни. Іде катастрофічний відтік економічно активного населення з великих міст, що негативно впливає на можливості акумулювання домогосподарствами коштів які можуть бути спрямовані на інвестиції.

— Попри те, що головним чинником формування заощаджень населення виступає рівень доходу, схильність до заощаджень українських домогосподарств близька до домогосподарств в середньому по ЕС та США при значно менших рівнях доходу.

— Лише домогосподарства з середньодушовим доходом вище 2280 гривень на місяць могли собі дозволити організовані заощадження вище за еквівалент \$2, та саме вони формують основний обсяг заощаджень.

— Порівняння оціночних величин заощаджень домогосподарств за останні роки з таблиці 3 та грошових потоків по основних напрямках формування заощаджень з таблиці 5 вказує на існування значного тіньового сектору та те, що заощадження у неорганізованій формі можуть складати частку більше 50%.

Заощадження домогосподарств є резервним ресурсом національної економіки, що лише незначною мірою заходить на фінансовий ринок країни і використовується як інвестиційний ресурс. Перешкодами на цьому шляху виступають як проблеми самих домогосподарств (низька фінансова грамотність, недовіра до фінансової системи країни на фоні послідовних девальвацій національної валюти та високий рівень бідності по країні, причиною якої є низькі доходи населення), так і проблеми створені самою державою (нерозвиненість фондового ринку країни, складність відкриття рахунку та купівлі цінних паперів, дуже обмежене коло фінансових інструментів, що обертаються на біржі). Отже, держава з метою більш ефективного залучення заощаджень населення для зростання економіки країни має вирішити ряд першочергових завдань:

а) підвищити фінансову грамотність населення; б) стимулювати розвиток фондового ринку; в) спростити доступ населення до державних облігацій та активніше залучати кошти через цей інструмент.

Література:

1. Державна служба статистики України: Структура сукупних ресурсів домогосподарств [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Державна служба статистики України: Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України. Статистичний збірник [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Організація економічного співробітництва та розвитку. Визначення заощадження домогосподарств

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://data.oecd.org/hha/household-savings.htm>

4. Державна служба статистики України: Витрати і ресурси домогосподарств у 2016 році. Статистичний збірник [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

5. Національний банк України. Основні показники діяльності банків України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593

6. Агентство США з міжнародного розвитку: Фінансова грамотність та обізнаність в Україні: Факти та висновки [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.uaib.com.ua/files/articles/1369/84/finlit_survey_6dec2010_ua.pdf

7. Закон України про цінні папери та фондовий ринок [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3480-15>

8. Про внесення змін до статті 10 закону України про цінні папери та фондовий ринок [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4093-17>

9. Агентство розвитку інфраструктури фондового ринку України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://smida.gov.ua/db/emitent/search>

10. Річний звіт національної комісії з цінних паперів та фондового ринку [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://smida.gov.ua/docs/nssmc_2015.pdf

11. Фонд гарантування вкладів фізичних осіб. Кошти, що гарантуються фондом [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.fg.gov.ua/dlia-vkladnykiv/umovy-harantuvannia>

References:

1. State Statistics Service of Ukraine (2017), "The structure of total household resources", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 27 October 2017).
2. State Statistics Service of Ukraine (2017), "Socio-demographic characteristics of households in Ukraine. Statistical book.", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 27 October 2017).
3. The Organisation for Economic Cooperation and Development (2017), "Definition of Household saving", available at: <https://data.oecd.org/hha/household-savings.htm> (Accessed 27 October 2017).
4. State Statistics Service of Ukraine (2017), "Household expenditures and resources in 2016. Statistical book.", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 27 October 2017).
5. National bank of Ukraine. "Key performance indicators of banks", available at: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593 (Accessed 10 December 2017).
6. United States Agency for International Development. "Financial literacy and awareness in Ukraine: Facts and conclusions", available at: http://www.uaib.com.ua/files/articles/1369/84/finlit_survey_6dec2010_ua.pdf (Accessed 28 October 2017).
7. "Law of Ukraine About securities and the stock market", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3480-15> (Accessed 28 October 2017).
8. "On Amendments to Article 10 of the Law of Ukraine About securities and the stock market", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4093-17> (Accessed 28 October 2017).
9. "Stock market infrastructure development agency of Ukraine", available at: <https://smida.gov.ua/db/emitent/search> (Accessed 28 October 2017).
10. "Annual report of the national securities and stock market commission", available at: https://smida.gov.ua/docs/nssmc_2015.pdf (Accessed 28 October 2017).
11. Deposit Guarantee Fund. "Maximum coverage limit", available at: <http://www.fg.gov.ua/en> (Accessed 28 October 2017).

Стаття надійшла до редакції 14.11.2018 р.